



Területi Statisztika

Közzététel: 2024. január 29.

A tanulmány címe:

A Leader alapú vidékfejlesztési tevékenységek területi hatásai a Pannónia Kincse Leader Egyesület területén, 2014–2020

Szerzők:

Rongics Martin – Tésits Róbert

<https://doi.org/10.15196/TS640101>

Az alábbi feltételek érvényesek minden, a Központi Statisztikai Hivatal (a továbbiakban: KSH) Területi Statisztika c. folyóiratában (a továbbiakban: Folyóirat) megjelenő tanulmányra. Felhasználó a tanulmány, vagy annak részei felhasználásával egyidejűleg tudomásul veszi a jelen dokumentumban foglalt felhasználási feltételeket, és azokat magára nézve kötelezőnek fogadja el. Tudomásul veszi, hogy a jelen feltételek megszegéséből eredő valamennyi kárért felelősséggel tartozik.

- 1) A jogszabályi tartalom kivételével a tanulmányok a szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvény (Szt.) szerint szerzői műnek minősülnek. A szerzői jog jogosultja a KSH.
- 2) A KSH földrajzi és időbeli korlátozás nélküli, nem kizárólagos, nem átadható, tértítésmentes felhasználási jogot biztosít a Felhasználó részére a tanulmány vonatkozásában.
- 3) A felhasználási jog keretében a Felhasználó jogosult a tanulmány:
 - a) oktatási és kutatási célú felhasználására (nyilvánosságra hozatalára és továbbítására a 4. pontban foglalt kivétellel) a Folyóirat és a szerző(k) feltüntetésével;
 - b) tartalmáról összefoglaló készítésére az írott és az elektronikus médiában a Folyóirat és a szerző(k) feltüntetésével;
 - c) részletének idézésére – az átvevő mű jellege és célja által indokolt terjedelemben és az eredetihez híven – a forrás, valamint az ott megjelölt szerző(k) megnevezésével.
- 4) A Felhasználó nem jogosult a tanulmány továbbértékesítésére, haszonszerzési célú felhasználására. Ez a korlátozás nem érinti a tanulmány felhasználásával előállított, de az Szt. szerint önálló szerzői műnek minősülő mű ilyen célú felhasználását.
- 5) A tanulmány átdolgozása, újra publikálása tilos.
- 6) A 3. a)–c.) pontban foglaltak alapján a Folyóiratot és a szerző(ke)t az alábbiak szerint kell feltüntetni:

„Forrás: Területi Statisztika c. folyóirat 64. évfolyam 1. számában megjelent, Rongics Martin–Tésits Róbert által írt, A Leader alapú vidékfejlesztési tevékenységek területi hatásai a Pannónia Kincse Leader Egyesület területén, 2014–2020 c. tanulmány”

- 7) A Folyóiratban megjelenő tanulmányok kutatói véleményeket tükröznek, amelyek nem esnek szükségképpen egybe a KSH, vagy a szerzők által képviselt intézmények hivatalos álláspontjával.



A Leader* alapú vidékfejlesztési tevékenységek területi hatásai a Pannónia Kincse Leader Egyesület területén, 2014–2020

Territorial impact of Leader based rural development activities in the area of the Treasure of Pannonia Leader Association, 2014–2020

Rongics, Martin

Pécsi Tudományegyetem,
Természettudományi Kar
E-mail:
rongics.martin@gmail.com

Tésits, Róbert

(levelező szerző)
Pécsi Tudományegyetem,
Természettudományi Kar,
Földrajzi és Földtudományi
Intézet
E-mail: tesits.robert@gmail.com

Kulcsszavak:
vidékfejlesztés,
területfejlesztés,
Leader,
Magyarország,
Európai Unió

Napjainkban uniós és hazai szinten egyaránt kiemelt figyelem övezi a vidéki térségek felzárkóztatását, melynek egyik sikeres iránya a Leader alapú megközelítés. Nyugat-Dunántúlon a vidékfejlesztési feladatokat a Pannónia Kincse Leader Egyesület – a győri agglomerációba ékelődve – látja el. Jelen tanulmány a 2014 és 2020 közötti pályázati időszak sikerességét, az akciócsoport kapcsolatrendszerének kiépítettségét, valamint a bekövetkezett változásokat vizsgálja, előrevetítve a jövő tendenciáit. Az elemzés módszertani alapját az akcióterületen elhelyezkedő önkormányzatok és vállalkozások által kitöltött kérdőívek adták, amit az egyesület vezetőivel folytatott interjú egészített ki. Az eredmények rámutatnak, hogy a Leader program sikeressége jelentős mértékben függ a településenként eltérő pályázói hajlandóságtól, melynek növekedésére lehet számítani a jövőben. A Leader megközelítés és ezzel együtt a területi fejlődés eredményességét tovább erősítheti a partnerségi hálózat, valamint a térségi kapcsolatrendszer bővítése.

* A Leader program az Európai Unió vidékfejlesztési politikájának része. A program neve: közösségi kezdeményezés a vidék gazdasági fejlesztése érdekében (Liaison Entre Actions pour le Développement de l'Economie Rurale – Leader).

Nowadays, there is a strong focus on rural development at both EU and national level, with the Leader-based approach being one of the successful directions. In Western Transdanubia, the rural development tasks are carried out by the Treasure of Pannonia Leader Association (TPLA), located in the agglomeration of Győr. This study examines the success of the 2014–2020 application period, the development of the Action Group's network and the changes that have taken place, anticipating future trends. The analysis was methodologically based on questionnaires completed by municipalities and businesses in the action area, supplemented by interviews with the association's Leaders. The results show that the success of the Leader programme depends to a large extent on the willingness of applicants, which varies from one municipality to another, and this is expected to increase in the future. The effectiveness of the Leader approach, and with it territorial development, can be further strengthened by expanding the network of partnerships and regional links.

Keywords:

rural development,
regional development,
Leader,
Hungary,
European Union

Beküldve: 2023. június 16.

Elfogadva: 2023. július 24.

Bevezetés

A vidékfejlesztésnek manapság kiemelt figyelmet szentelnek a regionális folyamatokkal foglalkozó szakemberek és szakpolitikusok mind az Európai Unió (EU), mind pedig a tagállamok szintjén. Ezzel szándékoznak ellensúlyozni az urbánus területek aránytalan fejlődését, illetve a népesség nagyarányú elszívását a vidéki térségekből. A 20. század második felében bizonyos társadalmi-gazdasági folyamatok és az általuk kiváltott kulturális változások hatására az urbanizáció jelentős méreteket öltött. Így – érthető módon – a fejlesztések döntő hányada a városokat érintette, hiszen itt alakultak ki népességkoncentrációs gócek, és itt volt legnagyobb igény a fejlesztésekre. A településfejlesztéssel és szociológiával foglalkozó vizsgálatok korán rámutattak a vidéki térségeket sújtó egyre nagyobb problémára. A Leader megközelí-

tés valóban hozzájárulhat a kedvezőtlen folyamatok mérsékléséhez, vagy akár trendek fordulásához is (például Burgenland), de a megközelítés sajátosságai – különösen az innovativitás – a települések-térségek lehetőségeinek hasznosításában is egyedülálló szerepet tölthetnek be. A Leader egy viszonylag fiatal program Magyarországon (Nezdeci 2020), hiszen 2004-től, az uniós csatlakozástól kezdődően jelent meg hazánkban, aminek számokban is mérhető hatásai napjainkban jelentkeznek. A 2014–2020-as pályázati időszakban kiírt projekteket nemrég zárták le, vagy adott esetben a Covid19-világjárvány következtében lehetőség sem volt a programok sikerességének, illetve sikertelenségének értékelésére, így a legutóbbi pályázati időszakról is kevés információ látott napvilágot. A projekt megvalósulásával kapcsolatos kérdéseket azért is célszerű mihamarabb feldolgozni, mert a fejlesztési időszak végleges lezárását követően már új kihívások várják a vidékfejlesztés szereplőit. Így a megelőző ciklusokban elkövetett esetleges hibák könnyebben javíthatók ki, valamint a felmerülő nehézségek vagy akadályok hatékonyabban küzdhetők le.

A Győri járást legnagyobb arányban lefedő Pannónia Kincse Leader Egyesület (PKLE) akciócsoportjának területét azért érdemes vizsgálni, mert Győr – bár Győr a Dunántúl egyik legjelentősebb gazdasági központja, illetve Nyugat-Dunántúl régióközpontja, mégis a – környezetében elhelyezkedő települések sok tekintetben elmaradottak. A Győrtől kissé távolabb található települések – nagyobb kiszolgáltatottságukból fakadóan – halmozottan hátrányos helyzetbe is kerülhetnek, ha nem kapnak elegendő támogatást olyan projektek megvalósítására, melyeket önerőből képtelenek lennének finanszírozni. Ennél akkor kedvezőtlenebb a helyzet, amikor a településeknek saját forrás híján nincs is lehetőségük pályázni. Célszerű volna feltárni, hogy a Győr környéki településeken végbement Leader program sikerességének vagy éppen sikertelenségének a hátterében milyen okok állnak. Ezáltal megoldást lehetne találni a hasonló helyzetben lévő vármegyeszékhelyek mellett elhelyezkedő Leader akciócsoportok problémáira is.

Szakirodalmi előzmények

Magyarországon 1990-től a társadalomtudományi kutatások fókuszába egyértelműen a rendszerváltozás által generált folyamatok kerültek. A rurális térségek fejlesztésének korábbi háttérbe szorulása mellett egyes vidéki területek között jelentős kulturális, szociális és regionális különbségek alakultak ki az évtizedek során, és ez a differenciálódási folyamat mind a mai napig megfigyelhető (Szilágyi–Uzzoli 2013). A rendszerváltozás hajnalán a tértudományokkal foglalkozók figyelme kezdetben az ipari válságtérségekre irányult, ahol az átalakulási válságtünetek sok esetben erősebben jelentek meg, mint a perifériákon. Mégis voltak műhelyek, amelyek már ekkor elsőbbséget adtak a térszerkezeti átalakulás komplex vizsgálatának, és nem feledkeztek meg a vidéki térségek, perifériák vizsgálatáról sem (Szörényiné Kukorelli 2001). A válság

gazdasági és társadalmi életre gyakorolt hatásai mellett kiemelt kérdés volt az uniós és a magyar regionális, valamint vidékpolitikai elvek összeegyeztethetősége is.

Az európai léptékű, vidékfejlesztéssel foglalkozó vizsgálatok ebben az időszakban részben a Strukturális Alapok alkalmazásával, illetve monitoringjával foglalkoztak. Jelen tanulmány szempontjából ennek azért van jelentősége, mert ez a megközelítés teremtette meg a későbbi Leader szemlélet alapját. Ez többek között abban nyilvánult meg, hogy korlátozott számú fejlesztési célra összpontosítottak, stratégiai tervezést és értékelést alkalmaztak, többéves programokban gondolkodtak, és a legkevésbé fejlett régiókat állították a középpontba (Egri–Kőszegi 2016, European Court of Auditors 2010).

Az 1990-es évek második felében olyan célterületi támogatások jelentek meg, amelyek már hasonlítanak a későbbi, kiforrottabbnak nevezhető Leader célokhoz, akár a falusi turizmus, a mezőgazdasági versenyképesség, a mezőgazdasági és az általános vidéki infrastruktúra fejlesztéséhez, a különféle mezőgazdasági és erdészeti termékek feldolgozásának diverzifikációjához vagy éppen a kulturális örökség megőrzéséhez. A helyi humán tőke fejlesztése is bekerült a vizsgált célkitűzések sorába, azaz a foglalkoztatottság javítása, a mezőgazdaság szerkezetének átalakítása, a kis- és középvüzetek fejlesztése, a falusi életkörülmények, illetve a humán erőforrások javítása (Egri–Kőszegi 2016, European Communities 2006). Az új vidékfejlesztési intézményrendszer kiépítése, valamint az új támogatási eszközök alkalmazása a következő kérdést vetette fel: képes-e mindez a célterületeken struktúraváltást elérni; és ha igen, akkor azt milyen hatékonysággal (Szörényiné Kukorelli 2001).

Az ezredfordulóhoz közeledve egyre több mikrotérési szintű elemzést végeztek, amelyek a térszerkezet mozaikosságának feltárását is lehetővé tették. Kiemelt szerepet kapott a települések jövedelemtermelő, illetve befektetéseket vonzó képességének vizsgálata is, melynek támogatásával a későbbiekben azok akár innovációs pólushként is működhetnek (Lados 2000).

Az 1990-es évek előrelépést jelentettek többek között a regionális fejlődés fogalmi kérdéseinek tisztázása terén is. A Leader alapelveihez leginkább igazodó meghatározás magában hordozza az életkörülmények és az életminőség javulását, a vonzó települési környezet a termékek, szolgáltatások vagy szabadidős, kulturális tevékenységek magas színvonalának igényét (Enyedi 1996). Az ezredforduló környékén a vidéki térségek felzárkóztatásával foglalkozó vizsgálatok egyre nagyobb figyelmet fordítottak a fenntartható fejlődés elemeire (Farkas 2002, Szakáll 1998).

Ekkor kerül az érdeklődés homlokterébe a helyi vagy a belső erőforrásokra alapozott fejlődés, amit a Leader alapelvei is fontosnak tartanak. A fejlesztés olyan tényezői kapnak kiemelt szerepet, mint a helyi termékek előállítása és fogyasztása, a humán tőke minősége és mennyisége, a települési környezet minősége, illetve a közösség identitástudata (Farkas 2002, Jelenszky Fábiana 2009). Az uniós csatlakozási tárgyalásokat követően már egyértelműen az európai fejlesztési elvek alkalmazható-

ságának vizsgálata került előtérbe (Farkas 2002, Rechnitzer–Smahó 2006, 2011, Szörényiné Kukorelli 2001).

A vidékfejlesztés elméleti kerete bővült, mégpedig a mezőgazdaságon kívüli gazdasági szereplők bevonásával. A vidéki térségekhez kapcsolt előnyök egyre sokrétűbbé váltak, így a vizsgálati fókuszok is a horizontális fejlesztési politika alkalmazásának lehetőségei felé tolódtak el. A gazdasági élet egészének és a vidéki terek problémáinak összehangolása olyan új lehetőségeket teremtett, amelyek bizonyos település- és vidékfejlesztési problémákra a korábbiaknál sokkal hatékonyabb megoldásokat kínáltak (Kostov–Lingard 2001).

Az elmúlt évtized kutatási fókuszai alapján egyértelművé vált, hogy a közösségek kulturális összetartozása nemcsak a hagyományokban, a közös gondolkodásmódban, de a politikai véleményformálás és érdekérvényesítés terén is megmutatkozik. A vidéki térségek fejlesztésénél ezt a szempontot célszerű figyelembe venni, azonban a közösségfejlesztés céljának megvalósításához a közösségek identitásának erősítését is biztosítani kell.

A vizsgálatok célkeresztjébe került azon kérdés megválaszolása, hogy miként lehetne ösztönözni a lakossági összefogást, illetve a közösségi irányítást (Jávor 2020). Kérdésként merült fel továbbá az is, hogy hogyan lehetne a gazdasági, technológiai innovációt a társadalmi innovációval úgy összekapcsolni, hogy az kedvezően hasson a közösségi kapacitásokra. A közösség szerepe, valamint a vidéki térségek fenntartható fejlesztése mellett az utóbbi időben az uniós tagországok közötti szolidaritás, illetve a befogadó társadalom kialakításának vizsgálata is felértékelődött (Jávor 2020, Udvardy 2010, Zsigáné Pusztai 2013, Szalai–Fabula 2021, Nagy–Veresné Somosi 2022).

Az említettekkel párhuzamosan a Leader alapelveken túl magához a programhoz kapcsolódó konkrét tapasztalatok összegzése is fókuszba került. Már a mezőgazdaság és a vidékfejlesztés területén kezdeményezett, az EU-hoz való csatlakozást előkészítő közösségi támogatások (Special Accession Programme for Agricultural and Rural Development – SAPARD) megnyílásának időszakában fontos kérdésként merült fel, hogy a fejlesztési programokban való részvétel sikerességét milyen tényezők befolyásolták. Ezek közül kiemelt figyelem övezte a térségi kapcsolatrendszereket, illetve a korábbi vidékfejlesztési tapasztalatokat (Farkas 2000). A folyamat későbbi fázisaiban, a teljes jogú tagság elnyerését követően a kutatók egyre több olyan tényezőre hívták fel a figyelmet, amelyek akadályozhatják a programhoz fűzött célok valóra válását. Ezek között kiemelték a bürokrácia túlsúlyát, a projektszemlélet hiányát, a decentralizáció korlátozott mértékű érvényre jutását (Kassai–Farkas 2007). A vidékfejlesztés ellentmondásainak értékelése mellett (Farkas–Kovács 2018) a Leader fejlesztésekhez kapcsolódó értékelés nem maradt el a 2007–2013-as támogatási időszak kapcsán sem. Nyilvánvaló vált, hogy a partnerséggel kapcsolatos problémák (például a gyenge, aszimmetrikus kapcsolatrendszerek, a polgármesterek dominanciája háttérbe szorították a többi szereplő aktivizálódását) csökkentik a részvé-

teli hajlandóságot. A javaslatok tehát a nagyobb fokú autonómia, illetve az eljárásrend egyszerűsítése irányába mutattak (Póla et al. 2015, Jeney–Varga 2016). Sok esetben a központi irányítású ágazati projektek hangsúlyosabbá váltak a helyi bázisra épülő szemlélettel szemben. Így e kezdeményezések szerepe csökkent a fejlesztéspolitikában, miközben a nagy pályázatok a vidékfejlesztési célokra nem emelték ki. A kutatók mindezen folyamatok kedvezőtlen hatásaira is felhívják a figyelmet, amelyek a vidéki térségek elnéptelenedéséhez, illetve a motivált helyi menedzsment eltűnéséhez is vezethetnek (Finta 2015).

A nemzetközi tudományos párbeszéd is az említett – és a Leader elveihez kapcsolódó – fókuszokat követi. A vidéki térségek gazdaságfejlesztésének alapját elsősorban a helyi termékek előállítás, a helyi gazdaság piaci, értékesítési lehetőségeinek támogatása jelentheti (Fusté-Forné 2022, de Haro-Martí et al. 2023, Ashton 2019). A vidéki gazdasággal foglalkozó vizsgálatokban kiemelten szerepel az élelmiszerfeldolgozó cégek innovációjának ösztönzése, akár a termék- és folyamatfejlesztés, akár a marketing vagy a szervezetfejlesztés (Ashton 2019). A fejlesztési lehetőségek másik fő irányát a turizmus jelenti (Pentz–Albert 2023, Lempek–Tésits 2021), amelynek vizsgálata az ágazati megközelítéseken túlmenően figyelmet fordít a társadalmi elfogadottságra, a befogadói hajlandóságra is (Dadvar-Khani 2021). A strukturális vizsgálatok egyik fókuszja ugyanakkor az agroturizmus, a falusi turizmus feltörekvő ágazata, amely egyre népszerűbb a diverzifikálásában érdekelt gazdálkodók körében. E nemzetközi kutatási eredmények főként az ágazat sikertényezőit értékelik (Quella et al. 2023).

A nemzetközi szakirodalomban ugyanakkor egyre nagyobb problémaként jelenik meg a vidéki közösségek társadalmi-gazdasági fejlődésének lassulása. A demográfiai jellegű kutatások között hangsúlyos szerepet kap a fiatalok elvándorlásának a kistelepülések korstruktúrájára, illetve a vidék társadalmi-gazdasági életére gyakorolt hatása. Ezek a vizsgálatok elsősorban a fiatalok döntését befolyásoló tényezők feltárására törekednek (Sears 2022). A közösség ellenálló képességének előmozdítása érdekében ugyanakkor számos olyan javaslatot fogalmaztak meg (például a művészet- és kreativitásalapú stratégiák), amelyek a vidék újraélesztésének fontos eszközeivé válhatnak (Qu–Zollet 2023).

Kiemelt érdeklődés övezi továbbá a vidéki foglalkoztatás és munkaerő-mobilitás kérdéskörét is (de Carvalho Fiúza et al. 2022, Walsh et al. 2021, Keresztes–Vámosi 2008, Lendvai et al. 2011). A vizsgálatok egyik fő iránya az automatizált technológiákat, azok helyi gazdaságokra gyakorolt hatását helyezi középpontjába. A vidéki közösségekben a digitális jártasság hiánya jelentős mértékben lassíthatja a fejlődést a gyorsan változó üzleti és gazdasági környezetben, egyúttal súlyosbíthatja a munkaerőpiaci kihívásokat (Haugen et al. 2021). Hangsúlyosan jelennek meg a módszertani jellegű munkák is, amelyek komplex mutatók alkalmazásával a vidékfejlesztési döntéshozatalt támogatják. E mutatók számos indikátorra épülnek, amelyek többek között a vidékiség összetevőire, a vidékfejlesztési lehetőségekre, a helyi gaz-

daság fejlődésére, a közösség ellenálló képességére és jólétére vonatkoznak (Oliveira et al. 2022, Nelson–Nguyen 2023).

Jelen tanulmány általános célkitűzése az, hogy feltárja a PKLE akcióterületén zajló, 2014 és 2020 közötti időszakban kiírt pályázatok sikerességének, illetve sikertelenségének okait, a következő pályázási időszakra vonatkozó releváns javaslatok megfogalmazásával. Ez az általános cél a következő részcélokon keresztül valósul meg:

- Azon erőforráshiányos térségek kijelölése, amelyek fokozott figyelmet és támogatási forrást igényelnek.
- Annak vizsgálata, hogy a falvak bevételi forrásokra alapozott önálló képességének javításában és a vidéki települési környezet fejlesztésében mekkora szerepet játszottak a Leader támogatások, illetve milyen területi összefüggés figyelhető meg a szuburbanizációval.
- Annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy szerveztek-e a fiatalok számára közösségépítő és identitást erősítő táborokat, ahol a helyben maradásra, letelepedésre ösztönzik őket.
- Annak kimutatása, hogy a vállalkozások aránya milyen mértékben emelkedett a 2014 és 2020 közötti időszakban, és ez mekkora többlethatást (több igényt és pályázatot) jelenthet a PKLE számára a következő pályázati időszakban.
- Annak feltárása, hogy a kis- és mikrovállalkozások környezettudatos önfelkészítésére irányuló támogatások megfelelő kiegészítésként szolgáltak-e a Gazdaságfejlesztési és Innovációs Operatív Program (GINOP), a Terület- és Településfejlesztési Operatív Program (TOP), valamint egyéb pályázatok megvalósulásában.
- Annak felmérése, hogy a projektek révén valóban javult-e a vállalkozások által nyújtott szolgáltatások minősége, a termelésük hatékonysága, továbbá mindez milyen mértékű munkahelyteremtéssel egészült ki.
- Az önkormányzati, a piaci és a nonprofit szféra közötti együttműködés intenzitásának vizsgálata.

Ahhoz, hogy áttekinthetővé válják a Győr környéki nagyobb községek, illetve a Győri, a Téti és a Pannonhalmi járások elszigetelt aprófalvainak jelen társadalmi-gazdasági helyzete, célszerű megvizsgálni azt, hogy mely fejlesztési törekvések befolyásolták azt az elmúlt bő 30 év alatt. Érdemes kitérni többek között a gazdasági és a szociális támogató rendszerek munkájára, hiszen ezen fejlesztési ágazatok pontos összehangoltságán múlik, hogy akár egy országos, akár egy európai uniós fejlesztési politika mekkora sikert tud elérni a célterületen. Fontos sarokpont, hogy az említett pénzügyi alapok – amelyek bár eltérő perspektívával rendelkeznek, mégis ugyanazt a célt szolgálják – képesek-e ugyanarra a fejlesztési síkra helyezni a stratégiájukat. Még ha mindez sikeresen meg is valósul, gyakran előfordul, hogy a kitűzött stratégia így sem képes megfelelően leküzdeni a fejlesztendő területen – jelen esetben a vidéki térségekben – jellemző nehézségeket és problémákat.

Módszerek

A vizsgálat során a szakirodalmi másodelemzés mellett dokumentumelemzést is végeztünk, ugyanis a részletes programbemutatókat ezekből ismerhettük meg. Segítségével megvizsgálhattuk a Leader alapelvek célját, továbbá betekinthettünk a program múltjába és jövőbeli elképzeléseibe.

A PKLE által lefedett területhez tartozó szekunder adatok a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) weboldaláról származnak. Többek között olyan indikátorok kijelölésére volt szükség, mint a vállalkozások és a lakónépesség száma. A vállalkozások esetében a térszerkezet változásának szemléltetése miatt dinamikus adatsorként a 2014. és a 2020. évi adatokat használtuk.

Ahhoz, hogy a célkitűzésekben említett erőforráshiányos térségeket kijelölhessük, szükség volt a 2011. évi munkanélküliség, a csatornahálózat kiépítettsége, a legmagasabb iskolai végzettség és a személyi jövedelemadó (szja) mértékét tartalmazó településsoros adatokra. Azért ezeket választottuk ki, mert az életkörülményeket leginkább meghatározó, valamint a humán és a fizikai infrastruktúrát legpontosabban leíró indikátorok, amelyek a térszerkezetet is döntően befolyásolják. Ezen adatok felhasználásával rangsoroláson alapuló módszert alkalmaztunk. A különböző pontszámokat úgy alakítottuk ki, hogy az egyes indikátorok adatsorából kijelöltük a minimum- és a maximumértéket, majd a közöttük lévő adathalmazt kvartilisekre osztottuk. A kvartilisek szerint az értékelést egy egytől négyig terjedő pontskálán határoztuk meg. Az így kapott pontértékeket átlagoltuk, majd ezt az eredményt kartogramon ábráztuk, ahol az értékhatárok mentén négy kategóriába soroltuk a településeket.

A primer forrásra épülő módszerek egyik alapjául a PKLE elnökével és az egyesületi munkaszervezet vezetőjével készült (utóbbi többek között a Leader Egyesületek Szövetségének elnöki bizottsági tagja, továbbá régiós szinten is vezető szerepet tölt be) félig strukturált interjú szolgált. Az interjúban feltártuk a pályázási időszak sikerességéről, valamint az egyesület által kiépített kapcsolatrendszeréről az egyesület vezetőségének személyes véleményét.

A kérdőíves vizsgálat három célcsoportra irányult. Az elsőbe a PKLE területéhez tartozó települések önkormányzatai tartoztak. A pályázók körében mindegyik település nyert támogatást különféle projektekre. Ez csaknem 100%-os sikerességet mutat, amiből az következne, hogy ezt a lehetőséget minden település igyekszik kihasználni. Az egyesület 62 tagtelepülése közül azonban 56 pályázott a vizsgált időszakban, ami 90%-os pályázói hajlandóságot mutat. Mind a 62 települési önkormányzat polgármesterét felkértük a kérdőív kitöltésére; az értékeléshez 50 értékelhető kérdőív állt rendelkezésre. Kérdőívünk felméri, hogy milyen az önkormányzatok közötti együttműködés, illetve az önkormányzatok milyen kapcsolatban állnak a helyi civil szervezetekkel. Vizsgáltuk továbbá a települések eltartó- és ellátóképességét javító, valamint a kedvezőtlen társadalmi és demográfiai folyamatok megállítását támogató projekteket is. A kérdőívben több kérdést is feltettünk a fiatalok megtartá-

sáról, amely gyermektáborokat, közösségi programokat és más, a helyi identitástudat kialakulását szolgáló projekteket foglalt magában. Külön ilyen témájú projekttypusok is szerepelnek az egyesület célkitűzéseiben, így ezek vizsgálatunkban is fontos részt képeznek.

A második és a harmadik célcsoportot a PKLE területén található olyan vállalkozások, illetve civil szervezetek alkották, akik sikeresen pályáztak a 2014 és 2020 közötti időszakban. Az összes támogatott pályázat között a vállalkozások csaknem 40%-ot tesznek ki, a pályázók között pedig 36%-ot, amivel a második legerősebb tartóoszlopai az egyesületnek a vizsgált pályázási időszakban. A vállalkozások fontos szerepet játszanak a vidékfejlesztésben, hiszen mint gazdasági mozgatórugók a vidék társadalmát jelentősen befolyásolják mind az egyéni, mind a kis- és mikro-vállalkozások. Egy település életében foglalkoztatási szerepük is meghatározó lehet, illetve az önkormányzat számára bevételt is szolgáltatnak, az iparűzési adóval. Felmértük többek között, hogy az elnyert támogatások révén milyen típusú fejlesztésekre került sor, azok milyen mértékben és minőségben valósultak meg. Rákérdeztünk arra is, hogy megvalósulásukat követően mennyire voltak sikeresek a fejlesztések, megoldották-e a korábban fennálló problémákat. A kérdőíveket azoknak a vállalkozásoknak küldtük el, akik pályáztak a vizsgált időszakban és sikeresen el is nyerték a támogatást. A rendelkezésünkre álló adatok alapján a támogatást nyert 39 vállalkozás közül összesen 28-nak küldtünk kérdőívet.

A projektek sikerességének felmérése során a civil és az egyházi szervezeteket nem vizsgáltuk érdemben, ugyanis a pályázatot benyújtók között összesen 14%-ot képviseltek. Ennek hátterében alacsony részarányuk, illetve a saját forrás hiánya állt. A térség társadalmi fejlődéséhez a hozzájárulásuk egyelőre még csekély, amennyiben közülük a későbbiekben többen is nyújtanának be pályázatot, akkor már vizsgálatuk is relevánsabb lenne. A civil és egyházi szervezetek esetében csupán az önkormányzatok és a vállalkozások felé irányuló kapcsolatrendszer kiépítettségét értékeljük.

Eredmények

A vizsgált térség néhány társadalmi, gazdasági és területi jellegzetessége

Első körben a PKLE által lefedett terület humán és fizikai infrastruktúrájának térszerkezetét vizsgáltuk. A pontozásos módszer alapját négy indikátor – a munkanélküliség, a legmagasabb iskolai végzettség (érettségi és diploma), az szja mértéke (egy adófizetőre jutó aránya) és a csatornahálózat kiépítettsége – adta.

Győr közvetlen közelében és a főutak mentén elhelyezkedő települések – néhány kivételtől eltekintve – viszonylag kedvezőbb helyzetben vannak az agglomeráció külső határán és a főutaktól távol találhatóéhoz képest. Mindez maga a települési és településközi infrastruktúra jobb kiépítettségével függ össze, mivel a legfontosabb fejlesztések először a főúthálózat által összekötött településeken valósulnak meg. Általában itt alakul ki jelentős népességkoncentráció, hiszen a környező városokba

munkavállalás céljából történő ingázás is ezekről a településekről a legegyszerűbb. A személygépjárművel történő közlekedés a főutakon a leggyorsabb, a tömegközlekedés járatsűrűsége szintén e települések esetében a legmagasabb. A legfejlettebb települések legnagyobb halmaza a Függelék F1. a) ábráján az 1-es és a 82-es főút mentén található. Történelmi visszatekintésben is igaz, hogy az 1-es főút mentén elhelyezkedő közigazgatási egységek minden évszázadban kiemelkedtek, amiben fontos szerepet játszott a Bécset Budával összekötő kereskedelem. Az út mentén elhelyezkedő települések nemcsak kereskedelmi, hanem szolgáltatási szempontból is az élmezőnybe tartoztak. Az M1-es autópálya megépítését követően némileg mérséklődött e szerepük, és előfordulhat, hogy idővel Győrt kiszolgáló alvótelepülésekké válnak, azonban a vizsgált térségben napjainkban is az egyik legdinamikusabban fejlődő területnek számítanak. A másik kiemelkedő települési tömörülés a 82-es út nyomvonalán található. Ezen falvak fejlettsége szintén a főúttal függ össze, hiszen az Győrt és Pannonhalmát (mint világörökségi helyszínt) köti össze. Az itt található községek gazdasági szempontból nagy vonzerővel rendelkeznek.

A városból kiköltöző lakosok számára nélkülözhetetlen a városias életminőség megteremtése, ez pedig magasabb műszaki infrastrukturális fejlettséget (vagyis teljes körű közművesítést) igényel, melyet a községek önkormányzatai a népességgyarapodás reményében teljesítenek is. A legmagasabb iskolai végzettséget szintén befolyásolja a városok közúton történő elérése, mivel a könnyebb mindennapos iskolába járás motiválhatja a magasabb iskolai végzettség megszerzését is. A fejlettebb településeken élő, magasabb jövedelemmel rendelkező családok képesek minőségi oktatást biztosítani gyermekeik számára.

A lakóhely minősége és az ott élők jövedelmi helyzete szintén hatással lehet a minél magasabb iskolai végzettség megszerzésére, amelyben presztízsszempontok is szerepet játszhatnak. A diákok az oklevél megszerzését követően gyakran helyben telepednek le, tovább emelve a településen a humán infrastruktúra fejlettségi szintjét. A telekárak a főutak mentén és a nagyvároshoz közel elhelyezkedő falvakban magasak. Következésképpen, csak a magasabb jövedelemmel rendelkezők engedhetik meg maguknak itt a házvásárlást vagy -építést. Akik nem rendelkeznek az ehhez szükséges forrásokkal, de mégis a vidéki életformát választják, azok a szegmentáltabb településeket választják. Ezekben az elmaradottabb községekben probléma a főutaktól való távolság, és így a rosszabb életkörülményekből történő kitérés lehetősége is korlátozott, mind a már korábban említett munkavállalás, a tanulmányok elvégzése, mind az egyéb mobilitási lehetőség és hajlandóság által befolyásolt tevékenységek tekintetében. A legalacsonyabb pontokat az agglomeráció külső határán elhelyezkedő települések kapták. Ezek döntően rábaközi, a Hanságot szegélyező, illetve sokoróaljai kis- és aprófalvak. Alacsony lakosság számukból és viszonylagos elzártságukból adódóan többségük a nagyobb fokú mortalitás és elvándorlás okozta folyamatos népességcsökkenéssel, valamint az elnéptelenedés veszélyével néz szembe. Megfigyelhető még egy kisebb településcsoport is a 82-es és a 83-as főút között,

amely szintén gyengébb fejlettségi mutatókkal rendelkezik, és a belső perifériát, illetve elzártságot példázza. Megállapítható, hogy ezen községek összefoglalóan erőforráshiányos térségekben helyezkednek el. A későbbiekben kiemelt szerepet kell biztosítani számukra, hiszen az említett veszélyforrások idővel felerősödhetnek. A Leader program megfelelő megoldást kínálhat a településeknek, és elősegítheti jövőbeni fejlődésüket is (Függelék F1. a) ábra).

A térségbe érkező Leader források és a területi fejlettség

A hazai Leader program költségvetési hátterét a Vidékfejlesztési Program (VP) biztosítja. Az általunk vizsgált 2014 és 2020-as pályázati időszakban míg az unió 3,4 milliárd, addig Magyarország 737 millió eurót tett hozzá társfinanszírozásként ehhez a költségvetési forráshoz (Magyarország Kormánya 2014). A kormány döntése révén a Leader egyesületek a Modern Városok Programból (MVP) a vizsgált időszakban körülbelül 5%-ot kaptak, mely 45 milliárd forintnak felelt meg. Ebből kellett az összes hazai Leader egyesületnek gazdálkodnia. A PKLE első körben 623 millió forintot, majd egy időközi emelést követően 1,016 millió forintra kiegészített összeget kapott az általa kezelt projektek finanszírozására. Az előző pályázati ciklushoz képest ez sokkal kisebb támogatás. Ugyanis, amíg ebben az időszakban 5%-ot kapott a hazai Leader program, addig korábban a 3. tengely forrásait is a Leader programon keresztül használták fel, mely már nagyobb projektek lebonyolítását is lehetővé tette.

A jelenlegi forrásmennyiség így korlátozta a vizsgált időszak stratégiai tervezését. Ha kevesebb a rendelkezésre álló pénz, akkor az egyesület vagy kevesebb benyújtott pályázatot tud elfogadni, vagy pedig csökkenti a támogatási kvótát. A PKLE az utóbbit választotta, megőrizve eredeti célkitűzését és alapelvét, hogy minden benyújtott pályázat támogatásban részesülhessen. A helyi akciócsoport vezetősége szerint ahhoz közel 20 milliárd forintra lenne szükség, hogy a PKLE minden potenciális pályázó igényét és törekvését ki tudja elégíteni. Ilyen mértékű forrásemelésre a jövőben viszont kevés az esély. Így a következő pályázati időszakokban más megoldásokat kell keresni a projektfinanszírozással kapcsolatos nehézségek leküzdésére.

Ha alaposan szemügyre vesszük a lakosságárányosan legtöbb támogatást elnyerő településeket, azok nagyobb része tartozik a pontszámításunk alapján kedvezőtlenebb csoportokba soroltakhoz. A sor másik végén, a lakosságárányosan legkevesebb támogatásban részesülőket nagyobb arányban soroltuk a legkedvezőbb, illetve a kedvező köztes csoportba. A települések jellemzői azonban ennél összetettebbek, hiszen a támogatások településekre jutó aránya talán nagyobb mértékben függ össze az ott élők kezdeményezőkézségével, a szükséges önerő meglétével, illetve pályázói hajlandóságával, mint a vidékfejlesztési értelemben vett rászorultsággal (Függelék F1. b) ábra).

A Leader által támogatott önkormányzati beruházások tipizálása

A korábban már említett magas pályázói hajlandóság arra utal, hogy az egyesület települései komolyan veszik tagságukat, és igyekeznek kihasználni azokat a lehetőségeket, melyek feltételrendszerét az egyesület megfelelően biztosítja. Az 56 település közül 48 egy, hét pedig két pályázatot adott be. Csupán egyetlen olyan település volt, amelyik három projektre is pályázott. A lehetőség minden önkormányzat számára korlátlan számban elérhető, így egymástól eltérő pályázatokat is benyújthatnak. Ebből az is látszik, hogy az önkormányzatok forráshiánnyal küzdenek, hiszen amennyiben lenne megfelelő saját forrásuk a beruházások előfinanszírozására, akkor módjukban állna egyszerre több pályázatot is benyújtani. Inkább olyan vidékfejlesztési projekteket részesítenek előnyben, amelyek esetében a forráskibocsátók azonnali előfinanszírozást alkalmaznak (például Magyar Falu Program).

Az eredmények rámutattak, hogy a települések feladatellátását fejlesztő projektek nem voltak népszerűek, csupán egy település valósított meg ilyen típusú fejlesztést. Az önkormányzatok válaszaiból arra következtethetünk, hogy megfelelően képesek ellátni a feladataikat, és nincs szükségük ilyen típusú beruházásokra. Ellenben a vidéki települési környezet fejlesztésére irányuló projekteket a megkérdezettek szinte kivétel nélkül megpályázták. Számos olyan fejlesztés valósult meg ebből a keretszszegből, amely közvetlenül érintette a lakosságot. Ilyenek voltak többek között a közösségi terek felújítása, a játszóterek építése, a kamerarendszer telepítése, a gyalogátkelőhelyek létrehozása, illetve a ravatalozó felújítása. E fejlesztések a komfort- és biztonságérzetet nagymértékben javíthatják, sikerességük az önkormányzatok szerint kivétel nélkül megkérdőjelezhetetlen. Más pályázati rendszerekhez képest a Leader előnyt élvez az ilyen típusú fejlesztések esetében, ugyanis költségük általában alacsony, így az előfinanszírozás a legtöbb település számára nem okoz gondot. Ezek a projektek a lakosság részéről nagyobb támogatottságot is élveznek, hiszen napi szinten kihasználják a fejlesztések által nyújtott lehetőségeket. A magasabb költségek miatt háttérbe szorul, így csak egy-egy településnél jelenik meg az ipari park létesítése, az útfelújítás vagy a vízelvezetés. Esetükben további hátrányként említendő, hogy az ütemtervük időtartamának és a költségek növekedésének kiszámíthatatlansága tovább rontja a pályázási szándékot.

Az említetteken túlmenően kiemelt célt szolgálnak a helyi fiatalok helyben maradását ösztönző projektek is. Természetesen több önkormányzat is támogatja saját költségvetéséből a családalapítást, de a PKLE helyi fejlesztési stratégiájának megalkotásakor egyértelmű igény mutatkozott arra, hogy a Leader is segítse ezeket a törekvéseket. Több javaslat beérkezése után felkerült a listára a gyermektáborok, valamint a közösségépítés és a helyi identitástudat erősítését szolgáló ifjúsági táborok szervezése. Ezekre összesen hét pályázatot nyújtottak be. Önkormányzatok, egyesületek és egyházi, civil szervezetek éltek is ezzel a lehetőséggel. Egyaránt két önkormányzattól és egyesülettől is érkezett olyan válasz, melyben kifejtették, hogy a pro-

jektek teljesítették a kitűzött célt, és a későbbiekben is igényt tartanak hasonló ifjúsági táborok támogatására. Megállapítható továbbá, hogy azért nem érkezett sok pályázat ezekre a projektekre, mivel ezek a vizsgált pályázati időszakban szerepeltek először a programtervben, problémát okozhatott továbbá a bizonytalanság és a tapasztalatlanság is. A későbbiekben az erre irányuló érdeklődés a sokszorosára nőhet, hiszen azon túlmenően, hogy a lakosság igényt tart rá, az önkormányzatoknak is érdekükben áll az ilyen közösségformáló tevékenység segítése.

Itt érdemes utalni a pályázati időszak legvégén jelentkező Covid19-világjárványra, mely annak utolsó évet (2020) alapvetően befolyásolta (Igari 2023, Tóth et al. 2023). Több település is jelezte a kérdőívben, hogy olyan projektek esetében, melyeknek az ütemterve ezen időszak legvégére esett, nehézséget okoztak a járvánnyal kapcsolatos korlátozások. Az anyagbeszerzések lassulása, a munkaerőhiány és egyéb tényezők akadályozták a projektek megvalósítását, így többen is kicsúsztak a korábban eltervezett ütemtervből.

A vállalkozások vidékfejlesztéshez kapcsolódó jellegzetességei

A vállalkozások mennyiségi mutatóinak időbeli alakulása

Bár a piaci szféra vidékfejlesztésben játszott szerepe megkérdőjelezhetetlen, a vizsgált programban csak mikrovállalkozások támogatására kerülhetett sor. A vállalkozások számának, arányának alakulása azért kiemelt jelentőségű, mert segíthet előre jelezni a potenciális pályázók körének jövőbeli bővülését, ezáltal a forrásbevonás jövőbeni emelésének igényét (Függelék F2. ábra).

A Függelék F3. ábrája azt mutatja, hogy az egyéni vállalkozások száma a vizsgált hat év alatt 18%-kal emelkedett. Bár a legtöbb település kategóriát váltott a jelmagyarázatban megadott határértékek mentén, a Győrtől távolabbi települések esetében nőtt jelentősen az önálló vállalkozások száma. A városoktól távolabb található és lélekszámarányosan kisebb településeken viszonylag sok vállalkozás működik, kihasználva az egyes szolgáltatások terén mutatkozó kielégítetlen igényeket. Ebbe a kategóriába sorolhatók a virágboltok, az élelmiszerboltok, a családi pékségek, illetve az egyéb szépségipari szolgáltatók. A kisebb falvakban az önálló ipari jellegű vállalkozások gyakran foglalkoznak kézművestermékek előállításával, és általában egy-két főt foglalkoztatnak. Ilyen vállalkozások profiljába tartozhat többek között a fa-, a fém-, a bőrmegmunkálás vagy a kerámiakészítés, továbbá még a kisebb élelmiszer-előállítók, valamint -feldolgozók is. Kis méretük és ebből fakadóan kis alaptőkékük miatt nekik szintén nagy szükségük van a Leader támogatásaira. Ahogyan az egyik Leader alapelv is a helyi termékek előállítását és helyben történő értékesítését szorgalmazza. Első ránézésre meglepőnek tűnhet, hogy nem a nagyobb főutak mentén emelkedett számottevően az önálló vállalkozások száma, hanem a közöttük lévő, nagyobb forgalmú utak által elkerült településeken. Az itt élők objektív és szubjektív mobilitása is kisebb, ezért nagyobb az igényük a helyben igénybe vehető szolgáltatá-

sokra. Kiemelkedően a rábaközi településeknél figyelhető meg ez a jelenség, ahol kivétel nélkül mindegyik falu lélekszáma 1000 fő alatti, és meglehetősen távol van a környező, Győrbe vezető főutaktól.

Ha az önálló vállalkozások számának térbeli eloszlását vizsgáljuk, akkor nem meglepő, hogy a nagyobb gócpontok a fő közlekedési utak mentén alakulnak ki. A nagyvárostól távolodva számuk természetesen folyamatosan csökken (Függelék F3. ábra).

Több lakásépítést és családtámogatást biztosító intézkedés hatására az elmúlt évtizedben intenzív szuburbanizáció figyelhető meg a város körüli településeken. A posztsuburbán folyamat következtében pedig a lakóhelyek létesítését követték a munkahelyek és a szolgáltatások is, vagyis a vállalkozások száma is számottevően gyarapodott. Az új cégek már nem elsősorban a városban telepednek meg, hanem sokkal nagyobb vonzerőt jelentenek számukra az agglomerációba tartozó települések nyújtotta kedvezmények.

A társas vállalkozások abszolút és ezer főre jutó száma jelentősen eltér az önálló vállalkozásokétól, viszont ők is beletartoznak a Leader pályázásra jogosultak körébe. A társas vállalkozások térszerkezete arra utal, hogy telephelyválasztás szempontjából a vármegyeszékhely és a fő közlekedési utak közvetlen környezete a legvonzóbb. Győrtől távolodva számuk már csaknem koncentrikus körök mentén csökken, de mindezt a főutak vonalvezetése erőteljesen befolyásolja, ahol némileg nagyobb mértékben kitolódik ezen körök határa. A legtöbb, agglomerációval rendelkező városra ez a fajta koncentrációs folyamat jellemző. Ahonnan kiemelhető Győrújbarát esete, ugyanis a településen önkormányzati kedvezményekkel több vállalkozás is megtelepedett az elmúlt időben (Függelék F4. ábra).

A társas vállalkozások lakosságárányos térszerkezete annyiban tér el a Függelék 4. ábrájától, hogy abban több – a környezetétől is akár eltérő – kiugró aránnyal rendelkező település azonosítható. A Győr közvetlen környezetében található, nagyobb értékkel rendelkezők esetében egyértelműen a város közelsége a meghatározó. Az alacsonyabb arányú településeknél ugyanúgy a településhierarchiában elfoglalt hely a fő differenciáló tényező. Megfigyelhető az a tendencia is, hogy a távolabb található, kedvezményeket nyújtó településeken egyre több társas vállalkozást alapítanak, és így fajlagos mutatójuk is növekedett. (Függelék F5. ábra).

A vállalkozások támogatásának célrendszere

A vállalkozások számára – csakúgy, mint az önkormányzatoknak – a Leader alapú forráson kívül számos pályázati lehetőség áll rendelkezésre. Ezek közül a legismertebbek a GINOP- és a TOP-pályázatok. Az elvárásoknak megfelelően a környezettudatosság kulcselemnek számít, amely a vállalkozások önfejlesztésének folyamatában jut jelentős szerephez. A környezettudatosság és a megújuló energiaforrások használata a Leader részéről is kiemelt szerepet játszanak a program megalkotásában. A vállalkozások ezt figyelembe is veszik, és amennyiben tudnak, akkor élnek az ilyen

projektek adta lehetőségekkel. Így elérhetik, hogy fenntartható módon fejlesszék termelésük színvonalát. Az említett két pályázati típus (GINOP- vagy TOP-pályázat) ugyanakkor nem élvez előnyt. Ahogy azt már említettük, az egyesület csak mikrovállalkozásokat – vagyis 10 munkavállaló alatti piaci szereplőket – támogathat. Az ilyen méretű cégek inkább pályáznak a Leader és más hazai programokra (például a Magyar Falu Program, a Darányi Ignác Terv stb.), mint nagyobb, akár gazdasági fejlesztési programokra. A vállalkozói kérdőívek, valamint az egyesületi interjú alapján kijelenthető, hogy jobban megbíznak a Leader programban, mivel azt kevesebb adminisztrációval járó, átlátható pályázati rendszernek tartják. Továbbá sokkal inkább az igényeikre szabottak a pályázatok, így nagyobb potenciált látnak a beruházások hasznosságában és megtérülésében is. A PKLE esetében ez kiemelten igaz, hiszen a korábban benyújtott saját javaslataiknak megfelelően készülnek el a programtervek. Ez mindenképpen előnyt jelent a Leader program számára más programokkal szemben (Horváth Gy. és Németh T., szóbeli közlés, 2022. augusztus 29.).

A projektek termelési és szolgáltatási fejlesztésekhez kapcsolódó jelentősége

A Leader projektek hatékonysága a programban részt vevők nyilatkozatából derül ki a legpontosabban, mivel utólagos hatásvizsgálatot maga a PKLE nem végez. A kérdőíves vizsgálat rámutatott arra is, hogy a program milyen hatást gyakorolt a termelés vagy a szolgáltatások mennyiségére, illetve minőségére. Összesen hat típust különítettünk el egymástól: eszközbeszerzés, telekhatáron belüli építés, előállításához kapcsolódó környezettudatos fejlesztés, minőségjavító rendszerek bevezetése, marketingtevékenység, illetve különböző speciális szolgáltatások.

A projekttypusok közül az eszközbeszerzés volt a legnépszerűbb, melyben a válaszadók 64%-a volt érdekelt. Ez a projekt rövid időn belül képes kézzelfogható eredményt elérni, és további előnyei például a munkavállalók tehermentesítése, a termelés mennyiségének növelése vagy a termelési idő csökkentése. A projekttypus jelentőségét a többszörös választás lehetősége is alátámasztja, ugyanis szinte minden vállalkozásnak ez a legfontosabb célja és ezáltal a projekttel szembeni elvárása is. A telekhatáron belüli építés – amely sok esetben üzem bővítést vagy -korszerűsítést jelent – és az újeszköz-beszerzés szorosan összekapcsolódik a környezettudatos fejlesztéssel, hiszen a korszerűbb berendezések nagyobb energiahatékonysággal működtethetők. Mindkét projekttypust a válaszadók egyaránt 18%-a jelölte meg a kérdőívben, tehát ezek adják a második, illetve harmadik legnépszerűbb projektet. A marketingtevékenység, illetve a speciális szolgáltatások nem szerepeltek a fejlesztendő területek között, aminek a hátterében az áll, hogy egyik vállalkozás sem akkora méretű és presztízsű, hogy ilyen mértékű forrásbevonást igényeljen. A telephelyi infrastruktúra fejlesztése, valamint bővítése a foglalkoztatottak számának növelésével is járhat, tehát a Leader program képes munkahelyeket is teremteni. A PKLE minden pályázati időszakban célként fogalmazza meg, hogy akár a vállalkozások, akár a civil szervezetek keretein belül új munkahelyeket hozzon létre. Így az egyesü-

let nemcsak értéket őriz meg vagy hasznosít, hanem értéket is teremt azáltal, hogy megélhetést biztosít.

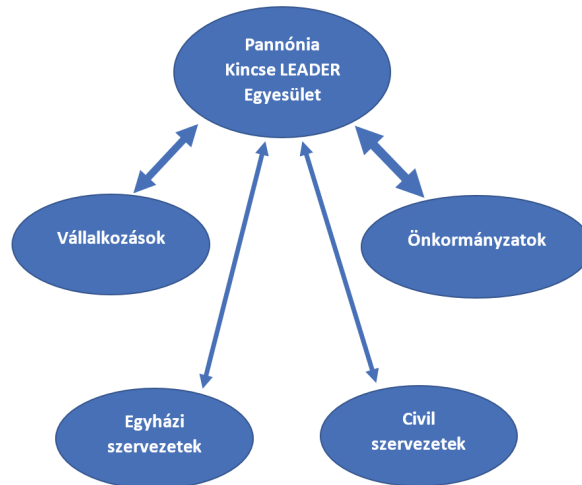
A kapcsolatrendszerek szerepe a PKLE akcióterületén

A kommunikáció minden egyesület tevékenységét befolyásolja. Egy erős és intenzív kapcsolatrendszer kialakítása az ügyfelekkel nélkülözhetetlen egy pályázati támogató egyesület esetében is. Ennek kiemelt része az országos egyesülettel való folyamatos kapcsolattartás. Mivel a PKLE munkaszervezetének vezetője tagja az országos elnökségnek, így a folyamatos információáramlás biztosított. A vezetőséggel készített interjú rámutatott arra, hogy az önkormányzatokkal rendszeres az egyeztetés, mind a már folyamatban lévő projektek, mind a jövőbeni tervek esetében. A települések egynegyedével napi szintű a kapcsolattartás. Általánosságban megállapítható, hogy heti vagy havi rendszerességgel folytatnak egyeztető tárgyalásokat. Az egyesület 11 elnökségi tagjából négyen polgármesterek.

A vállalkozások is kulcsszerepet játszanak az együttműködésben, ugyanis az elnökségi tagok közül hárman egyéni vállalkozók, egy pedig cégvezető. Ők a kisebb vállalkozásokkal rendszeresen kooperálnak. Kisebbségi létszámuktól függetlenül a civil és az egyházi szervezetekkel való egyeztetések is jelentősek. Esetükben az önkormányzatok jelentik a második legerősebb partnert. Közvetlenül vagy közvetetten, de minden egyesületi tag szorosan kapcsolódik az ismertetett információs rendszerhez. A PKLE céljai közé tartozik, hogy lehetőségeihez mérten segítséget nyújtson a tagok számára, akár már a tervezési időszakban is. Az egyesület tapasztalatai révén fel tudja vázolni és információt tud adni a kiválasztott projekt várható eredményességéről, hasznáról, hosszú és rövid távú megvalósíthatóságáról vagy fenntarthatóságáról, illetve tűzoltó, vagy fejlődést elősegítő jellegéről. Mindez azért is fontos, mert a felesleges forráskibocsátás elkerülése mellett a sikeres vagy éppen sikertelen beruházások befolyásolhatják a jövőbeli pályázói hajlandóságot is. A PKLE a projektek lebonyolítása során is segítséget nyújt: tájékoztatást ad többek között arról, hogy hol tart a pályázat befogadása, értékelése, elfogadása vagy éppen a forrás finanszírozása. Mindezekre szükség is van, hiszen ha az ügyfél a tájékoztatás hiányosságából eredően bizonytalan, megteheti, hogy a határidő előtt még visszavonja a pályázatot. Vannak egyesületek, esetleg vállalkozások, melyek nem ápolnak szoros kapcsolatot a helyi önkormányzattal (például a helyi vadásztársaságok), ellenben a Leader egyesülettel igen. Ezek elszigetelt esetek, és javarészt minden vállalkozás, civil vagy egyházi szervezet kapcsolatban áll az egyesülettel és a helyi önkormányzattal egyaránt (Függelék F1–F2. ábra) (Horváth Gy. és Németh T., szóbeli közlés, 2022. augusztus 29.).

1. ábra

A PKLE és a pályázók közötti kapcsolatok intenzitása
Intensity of relations between TPLA and applicants
(Thickness of the arrow indicates the intensity of the relationship)

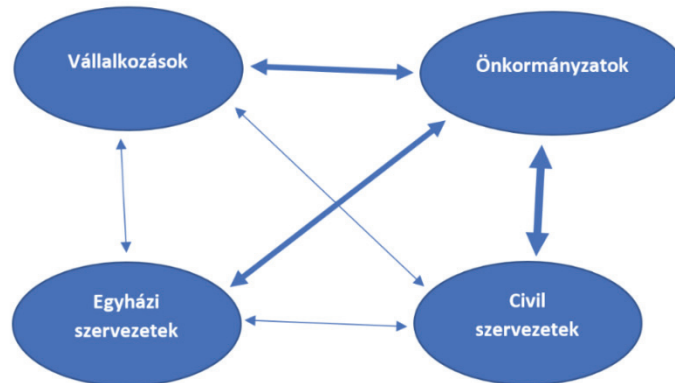


Megjegyzés: a nyilak vonalvastagsága a kapcsolat intenzitására utal.

2. ábra

A projekt kedvezményezettjei közötti kapcsolatrendszer és kapcsolati intenzitás a PKLE területén

Network and intensity of relations between project beneficiaries in the TPLA area



Forrás: a PKLE szóbeli közlése.

A Függelék F6. ábrája szerint az egyesület kapcsolata elsősorban nem a nagyobb, Győrhez közeli fejlett településekkel a legintenzívebb. Ebben a kapcsolatrendszerben az elszigetelt kis- és aprófalvak foglalnak el központi helyet. Az egyesület intenzív kapcsolatot ápol Abda községgel, mely például a PKLE által lehatárolt területen fejlettnak számít, de ugyanolyan szoros kapocs fűzi a kedvezőtlen fejlettségi mutatókkal

rendelkező Bakonygyiróhoz is. A főutak nyomvonala szintén nem befolyásoló tényező, mivel Rábacsécsény a 85-ös főúttól távolabb, míg Gyarmat község közvetlenül a 83-as főúton fekszik. A PKLE székhelyétől, vagyis a Gyórtól való távolság sem meghatározó tényező a kapcsolatépítésben, hiszen míg Abda szomszédos települése Gyórnek, addig a tőle legtávolabb fekvő Fenyőfő szintén szoros kapcsolatot ápol az egyesülettel. Területi koncentrálttság sem figyelhető meg az egyes – pontrendszer alapján létrehozott – csoportok között. Mindezekből az következik, hogy maga a települési önkormányzat cselekvőkészsége és hozzáállása határozza meg az egyesülettel való kapcsolattartás minőségét, mely egyúttal hatással van a pályázói hajlandóságra is. A Leader adta lehetőségek kihasználását fontosnak tartó önkormányzat intenzív kapcsolatot épít ki az egyesülettel, hiszen a PKLE vezetőségének érdekében áll, hogy minden egyesületi taggal és ügyféllel a lehető legjobb viszonyt ápolja.

Következtetések

A PKLE területén pontozásos módszerrel végzett vizsgálat eredményei alapján erőforráshiányos térségnek tekinthetőek az alacsonyabb népességszámmal, népsűrűséggel, jövedelemszinttel, illetve a vármegyeszékhelytől távolabb elhelyezkedő rábaközi, a Hanságot szegélyező és a sokorójai kis- és aprófalvak. Fejlettségi mutatóik összetevéséből megállapítható, hogy mind a humán, mind pedig a fizikai infrastruktúra jellemzői alapján a környező településekéhez képest elmaradottak. A Leader program megfelelő fejlesztési segítséget tudna nyújtani akár az önkormányzatoknak, akár a vállalkozásoknak, ehhez azonban a potenciális pályázói igényeknek nagyobb arányban kell megjeleníteniük. A támogatások területi eloszlásában tehát nem a hátrányos helyzet a fő differenciáló tényező, hanem a pályázói hajlandóság, illetve az önerő megléte. A támogatások területi és időbeli eloszlása így nem függ össze a területi egyenlőtlenségek alakulásával. A PKLE nem népszerűsíti magát, így amennyiben rendelkezésre állnak az előfinanszírozást biztosító források, akkor maguknak az önkormányzatoknak és a vállalkozásoknak kell kezdeményezniük a pályázatot. Ha nincsenek meg a projektekhez elvárt források (nagyobb mértékű előfinanszírozási képesség), akkor ezek a települések továbbra sem lesznek képesek a Leader program előnyeit kihasználni, illetve más vidékfejlesztési programokhoz kénytelenek fordulni, melyek esetében nem feltétlenül az igényeiknek megfelelő projekteket tudnak megpályázni.

A vizsgálatból kiderült továbbá, hogy a falvak feladatellátása megoldott. Az önkormányzatok nem igényelnek erre a feladatkörre pluszforrást a Leader programból. Ellenben az épített és a természeti környezet fejlesztése mindegyiküknek érdekében áll, amit alátámaszt az ilyen típusú projektek nagy aránya. Ezek a fejlesztések népszerűek, hiszen a lakosság komfort- és biztonságérzetét erősítik, ráadásul vonzó településkép kialakulásához vezetnek, ami a turizmusnak is előnyére válhat. Vállalkozást is gyakrabban alapítanak ott, ahol a településkörnyezet rendezett, valamint a mai kor igényeinek megfelelő fejlett infrastruktúrával rendelkeznek. A Leader program nagy

szerepet vállalt különösen az 1-es főút mentén fekvő települések (például: Abda, Börcs, Kunsziget) arculatképének javításában, és sikere alapján várhatóan a későbbiekben is ez az uniós program vezeti majd a népszerűségi listát.

A gyermektáborok szervezése még újdonságnak számít a PKLE projektkiírásában. A következő pályázati időszakban már nagyobb érdeklődés valószínűsíthető iránta, hiszen mind a pályázóknak, mind az egyesületnek már nagyobb tapasztalata lesz e téren. E program sikere ugyanis mind az önkormányzatok, mind a civil és egyházi szervezetek esetében megkérdőjelezhetetlen. A Győr környéki településeken a szuburbanizáció következtében folyamatos a – családok kiköltözésével járó – népességszám-növekedés. Ifjúsági táborok szervezésére így minden nyáron szükség lesz, tehát ezeknek a projekteknek a pénzügyi támogatásán túl a pályázói kör létszámkorlátját is emelni kell.

Az önálló és a társas vállalkozások száma a vizsgált pályázati időszakban jelentős mértékben emelkedett. Ez arra enged következtetni, hogy a következő tervezési időszakban több vállalkozás vehet majd részt a megbeszéléseken, ezt követően pedig a pályázat benyújtásában. Az új vállalkozások új igényeket fogalmazhatnak meg, melyekhez az egyesületnek alkalmazkodnia kell. Természetesen több forrásra is lesz szükség, hiszen a pályázatot benyújtók létszámkorlátját esetükben is emelni kellene. Ennek hiányában az egyes projektekre szánt támogatások összegének csökkentésével biztosítható az, hogy a vizsgált időszaknál többen is részt vehessenek a projektekben.

A Leader program a mikrovállalkozások számára is támogatási lehetőséget nyújt, ami jelentősen hozzájárul más vidékfejlesztési programok hatásának felerősítéséhez. A helyi mikrovállalkozások azonban főként a bizalomhiány miatt nem mutatnak nagy érdeklődést a GINOP- vagy a TOP-pályázatok iránt. A helyiek körében népszerűbb a Leader, hiszen a kérdőívek és az interjú alapján megállapítható, hogy ez az alulról szerveződő és dekoncentrált program pályázóbarát, ráadásul a megkérdezettek szerint kevesebb adminisztrációval is jár. Tehát ez a vidékfejlesztési program nem kiegészítő, hanem mindinkább kizárólagos választásként jelent meg. Ebben az is közrejátszott, hogy a nagy ágazati operatív programok kevésbé illeszkednek a helyi igényekhez, a pályázati feltételek kisebb-nagyobb része pedig a vidéki mikrovállalkozások számára egyáltalán nem, vagy csak alacsonyabb pontszámmal teljesíthető (bevételelnövelés, megtérülési idő, a foglalkoztatottak száma stb.).

A vállalkozások fejlődése a PKLE szerint is fontos célt szolgál, hiszen általuk közvetlen vagy közvetett módon emelkedik a vidéki életminőség. A válaszadó vállalkozások sikeresnek értékelték a projekteket, hiszen beváltották a hozzájuk fűzött reményeket, és fejlődést értek el a termelésben, illetve a szolgáltatásnyújtásban is. A PKLE-nek nem elsődleges feladata a munkahelyteremtés, azonban ha lehetőség nyílik rá, akkor kiemelt figyelmet fordít az adott projektre, és törekszik az említett cél elérésére. A 2014 és 2020 közötti időszakban összesen 12 munkahelyet sikerült Leader projektek révén létrehozni. Ezt a PKLE nagy sikerként könyvelte el, és a következő időszakban már az elsődleges célok között szerepelteti. A vállalkozások a későbbiekben is igényt

tartanának hasonló fejlesztésekre, ugyanis a tapasztalatuk alapján már bíznak a pályázati rendszerben és érdekeltek a benne rejlő lehetőségek kihasználásában.

A PKLE nagy figyelmet fordít a kapcsolatrendszerek kiépítettségére és intenzívebbé tételére. A területéhez és a hozzá tartozó pályázói körhöz képest maga a kapcsolatrendszer (az önkormányzatokat leszámítva, akik óriási bázist képeznek) nem túl kiterjedt. Sok potenciális pályázó vállalkozás, civil és egyházi szervezet található még az akciócsoport területén, akiket a jövőben motiválhat az egyesület pályázati rendszere. Akik most részei ennek a kapcsolatrendszernek, azok megkapnak minden szükséges tájékoztatást és segítséget, a tervezéstől kezdve a pályázatbenyújtást követő időszakon át egészen a kifizetési kérelmek benyújtásáig. A kapcsolati hálózat területisége nem mutat semmilyen törvényszerűséget, vagyis nem feltétlenül a főutak nyomvonala mentén, nem a Győrhöz közel elhelyezkedő, továbbá nem a legfejlettebb vagy legkedvezőtlenebb helyzetű települések ápolnak intenzív kapcsolatot az egyesülettel. Sokkal inkább az figyelhető meg, hogy a települések hajlandóságától függ az egyesület és az önkormányzatok közötti kapcsolat erőssége.

A program területi hatásait összefoglalva megállapítható, hogy bár direkt célként nem jelent meg a gazdaság fejlesztése, ugyanakkor a hatékonyság és a versenyképesség növelésében elért sikerek a jövőben kedvező irányba alakíthatják a térszerkezetet. Tehát a jelenleg még alacsonyabb vállalkozássűrűséggel és/vagy szolgáltatási színvonalal jellemezhető, a vármegyeszékhelytől távolabb elhelyezkedő, hátrányosabb helyzetű települések közvetett fejlődését segítheti elő a Leader program.

Bár joggal feltételezhető területi kapcsolat a lakóhelyi és a gazdasági szuburbanizáció, valamint a vidékfejlesztés sikeressége között, mégis a viszonylagos dekoncentráció egyes indikátorokra gyakorolt pozitív hatását nem a 2014–2020-as időszakra érdemes kimutatni. Sokkal inkább a következő időszak pályázataitól várható a kialakult mintázat Leader programra gyakorolt hatásának felerősödése. Köztudott, hogy a vizsgált területen a posztzuburbán folyamatok, illetve a gazdasági szuburbanizáció által leginkább érintett térséget a vármegyeszékhelyhez közel (attól délre, délkeletre) elhelyezkedő, a 82-es, esetleg a 81-es utak mentén fekvő, fejlett infrastruktúrával rendelkező települések adják (Hardi 2002).

A vizsgált program azonban csak mikrovállalkozásokat támogathat, amelyek esetében a Győrtől távolabbi, nem a szuburbanizáció által leginkább érintett településeknél figyelhető meg jelentősebb aránynövekedés. Ezért a kisvállalkozások növekvő száma előrevetítheti a vidékfejlesztési pályázatokban mutatkozó jelentősebb jövőbeni aktivitást a Győrtől délnyugatra fekvő települések esetében is. Ugyanakkor számottevő lehet még az erős önkormányzatok pályázati sikeressége, valamint az a tendencia is megfigyelhető, hogy a távolabb található, de kedvezményeket nyújtó vagy eladó telkekkel rendelkező településeken is egyre több vállalkozást alapítanak. Tehát a Leader támogatások jövőbeni hatása, valamint a vidéki fejlődés és a szuburbanizáció közötti kapcsolat összetettebb annál, mint azt első ránézésre gondolnánk, és fokozott figyelmet igényelnek a vizsgált térség nyugati, esetleg Győrtől távolabbi települései.

Függelék

F1. ábra

Többdimenziós tértípusok és az egy főre jutó Leader támogatások a PKLE területén

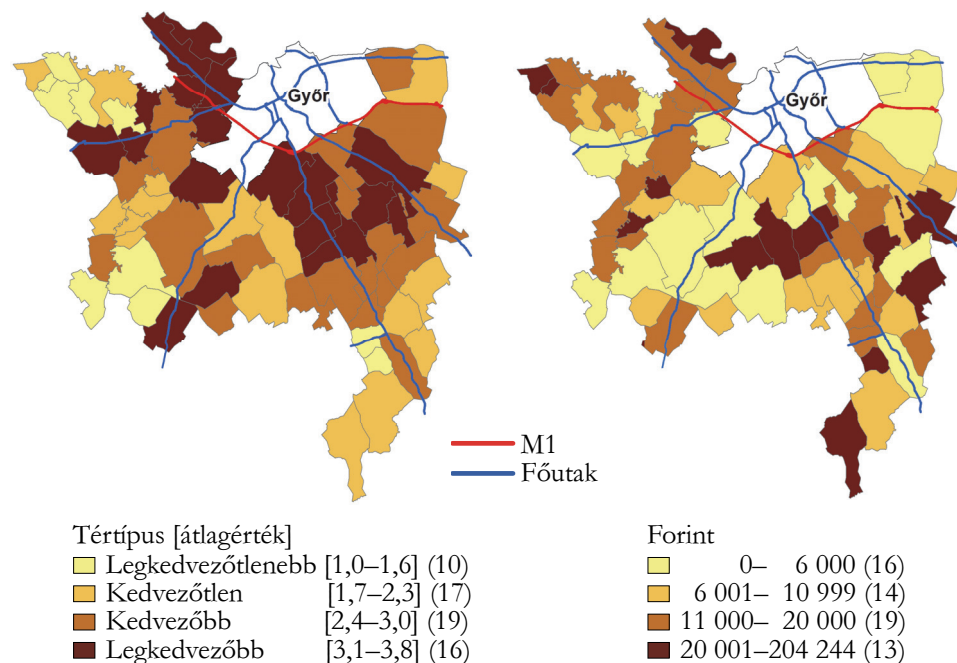
Multidimensional territorial types and Leader support per capita in the TPLA area

a) A pontozásos módszerrel
megalkotott többdimenziós tértípusok,
2011

Multidimensional territorial types created
using the scoring method, 2011

b) Egy főre jutó Leader támogatások,
2014–2020

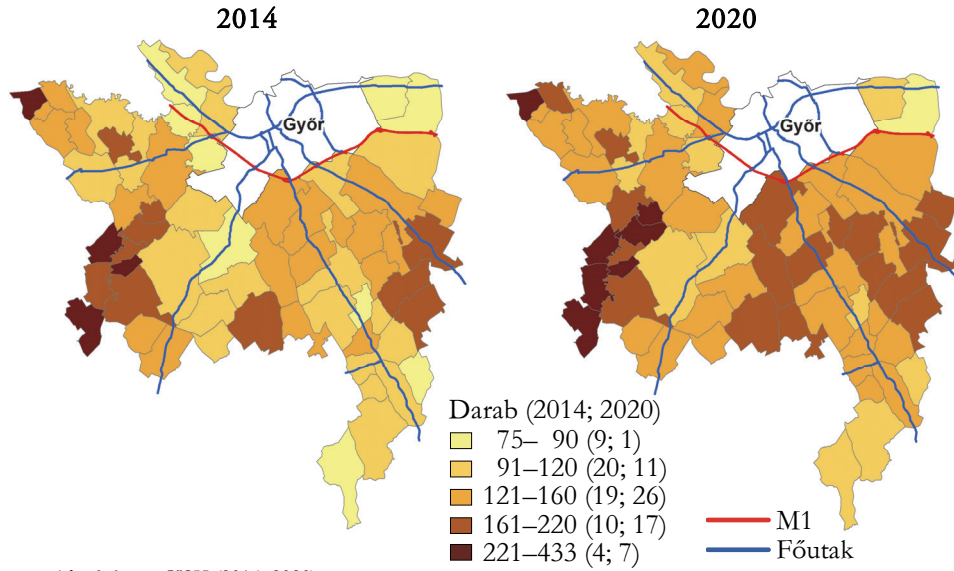
Distribution of Leader support
per capita, 2014–2020



Adatok forrása: KSH (2011), PKLE (2023).

F2. ábra

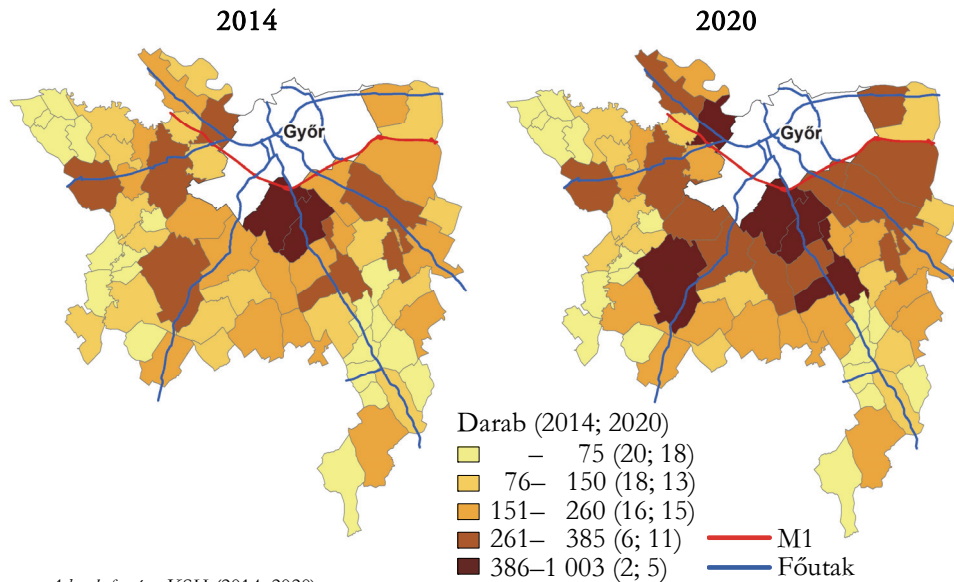
A bejegyzett önálló vállalkozások ezer főre jutó száma a PKLE területén
 Number of registered individual enterprises per thousand people
 in the TPLA area



Adatok forrása: KSH (2014, 2020).

F3. ábra

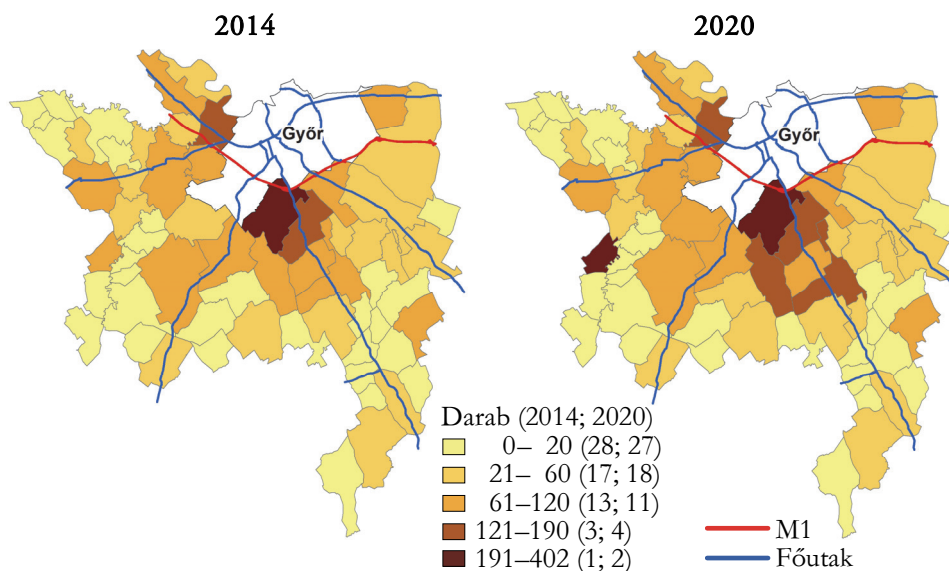
Az önálló vállalkozások száma a PKLE területén
 Number of individual enterprises in the TPLA area



Adatok forrása: KSH (2014, 2020).

F4. ábra

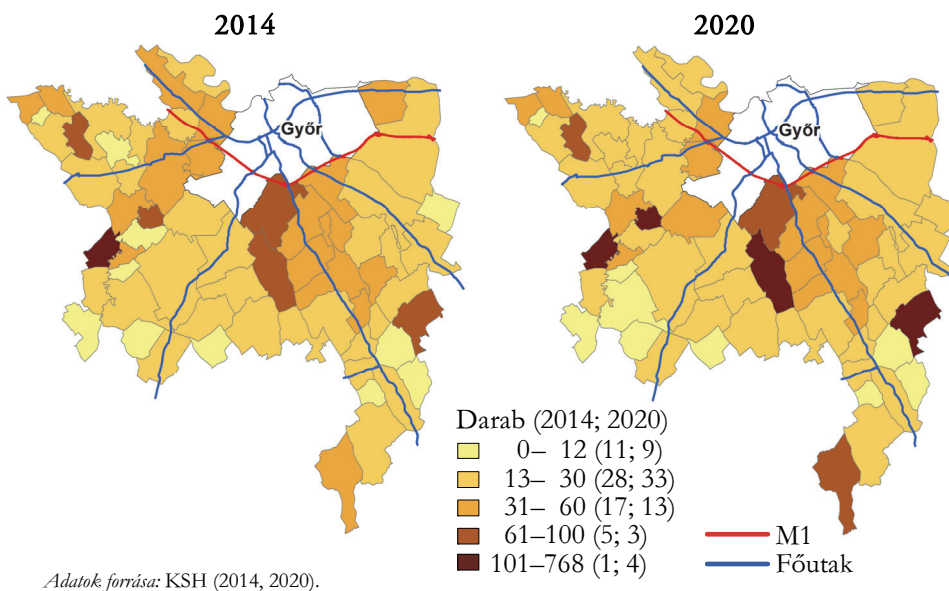
A társas vállalkozások száma a PKLE területén
Number of partnerships in the TPLA area



Adatok forrása: KSH (2014, 2020).

F5. ábra

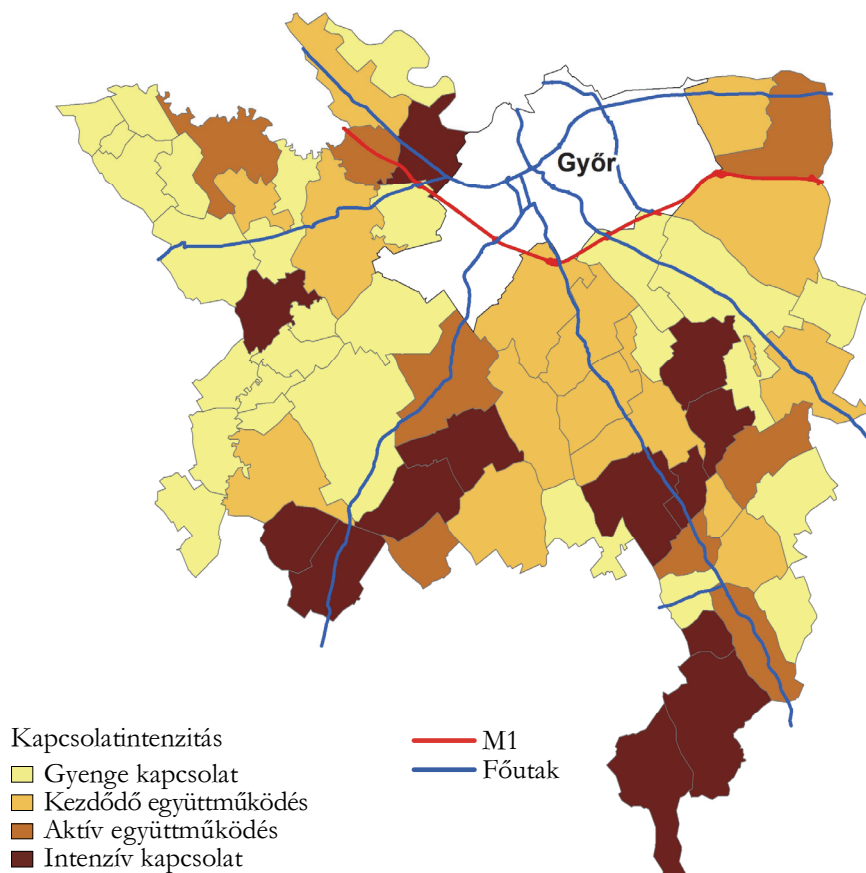
A társas vállalkozások ezer főre jutó száma a PKLE területén
Number of partnerships per thousand people in the TPLA area



Adatok forrása: KSH (2014, 2020).

F6. ábra

A PKLE önkormányzatokkal való kapcsolattartásának intenzitása, 2014–2020
Intensity of TPLA's relations with municipalities, 2014–2020



Forrás: a PKLE szóbeli közlése.

IRODALOM

- ASHTON, B. (2019): Nature of innovation in food processing in Manitoba, Canada *The Journal of Rural and Community Development* 14 (1): 35–53.
- DE CARVALHO FIÚZA, A. L.–DE FARIA, G. J. A.–DE CARVALHO, A. A.–RODRIGUES, N. B. (2022): Commuting in the rural environment: The field-city interrelations in small municipalities of the Zona Da Mata Mineira, Minas Gerais, Brazil *The Journal of Rural and Community Development* 17 (1): 69–89.
- DADVAR-KHANI, F. (2021): Community perceptions of rural tourism development based on the gender analysis approach *The Journal of Rural and Community Development* 16 (3): 108–132.

- ENYEDI, GY. (1996): *Regionális folyamatok Magyarországon az átmenet időszakában* Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Budapest.
- EUROPEAN COMMUNITIES (2006): *The Leader Approach* Office for Official Publications of the European Communities, Brussels.
- EUROPEAN COURT OF AUDITORS (2010): *Implementation of the Leader approach for rural development* Special Report No 5, 2010, Publications Office, Luxembourg.
<https://doi.org/10.2865/27311>
- FARKAS, J. ZS.–KOVÁCS, A. D. (2018). Kritikai észrevételek a magyar vidékfejlesztésről a vidékfeldrajz szempontjából *Területi Statisztika* 58 (1): 57–83.
<https://doi.org/10.15196/TS580103>
- FARKAS, T. (2000): „SAPARD” kistérségek *Tér és Társadalom* 14 (2–3): 209–218.
<https://doi.org/10.17649/TET.14.2-3.588>
- FARKAS, T. (2002): Vidékfejlesztés a fejlődéelméletek és a fejlesztési koncepciók tükrében *Tér és Társadalom* 16 (1): 41–57. <https://doi.org/10.17649/TET.16.1.836>
- FINTA, I. (2015): A vidékfejlesztés lehetséges szerepe és átalakításának várható következményei a magyar fejlesztéspolitika 2014–2020-as időszakában *Comitatus Önkormányzati Szemle* 25 (219): 112–126.
- FUSTÉ-FORNÉ, F. (2022): Agriculture marketing through cheese: Distribution strategies from local producers in the Ibores, Extremadura, Spain *The Journal of Rural and Community Development* 17 (4): 86–94.
- HARDI, T. (2022): Szuburbanizációs jelenségek Győr környékén *Tér és Társadalom* 16 (3): 57–83.
<https://doi.org/10.17649/TET.16.3.1980>
- DE HARO-MARTÍ, M.–SIVULA, H.–OVERTON, M.–ALESSA, L.–KLISKEY, A. (2023): Generational continuity of small dairy farms in southern Idaho: An exploration of programs to help them stay in business *The Journal of Rural and Community Development* 18 (1): 51–69.
- HAUGEN, S.–HALLSTROM, L.–GRANT, P.–CHA, J.–MACQUARRIE, P. (2021): Assessing automation in rural communities: An economic impact assessment for a rural community *The Journal of Rural and Community Development* 16 (2): 275–297.
- IGARI, A. (2023): Spatiotemporal inequalities of excess mortality in Europe during the first two years of the Covid-19 pandemic *Regional Statistics* 13 (3): 510–535.
<https://doi.org/10.15196/RS130306>
- JELENSZKYNÉ FÁBIÁN, I. (2009): Rural development and equal opportunities of the two genders in small villages in Ormánság *Modern Geográfia* 4 (2): 21–36.
- JENEY, L.–VARGA, Á. (2016): A felzárkóztatás eredményei és kudarcai az Encsi járásban *Területi Statisztika* 56 (2): 183–208. <https://doi.org/10.15196/TS560205>
- KASSAI, ZS.–FARKAS, T. (2007): A Leader+ program alulnézetből *Comitatus: Önkormányzati Szemle* 17 (5): 71–80.
- KERESZTES, L. L.–VÁMOSI, T. (2008): Employment in the small rural settlements of South-Transdanubia *Modern Geográfia* 3 (4): 12–24.
- KOSTOV, P.–LINGARD, J. (2001): Integrated rural development – Do we need a new approach? *73rd Seminar of the European Association of Agricultural Economists* Ancona, 28–30 June 2001.
- LADOS, M. (2000): A jövedelmek alakulása a vidéki térségekben. In: *MTA RKK-Nyugat-Magyarországi Tudományos Intézet Közleményei* pp. 121–122., Győr.

- LEMPEK, M. Z.–TÉSITS, R. (2021): A vidéki térségek turizmusalapú fejlesztési lehetőségei a Siklói járás példáján *Modern Geográfia* 16 (2): 87–112. <https://doi.org/10.15170/MG.2021.16.02.05>
- LENDVAI, T.–ARTNER, ZS.–RILL, F.–TÉSITS, R.–BITÁNE BÍRÓ, B. (2011): The role of labour market program „Fate turning – fate forming” in rural development *Modern Geográfia* 6 (1): 1–18.
- NAGY, SZ.–VERESNÉ SOMOSI, M. (2022): The relationship between social innovation and digital economy and society *Regional Statistics* 12 (2): 3–29. <https://doi.org/10.15196/RS120202>
- NELSON, K. S.–NGUYEN, T. D. (2023): Community assets and relative rurality index: A multi-dimensional measure of rurality *Journal of Rural Studies* 97: 322–333. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2022.12.025>
- NEZDEI, CS. (2020): The prospects of regional market place developments in economic geographical perspective Case study of Balaton Resort Area, Hungary *Regional Statistics* 10 (2): 142–165. <https://doi.org/10.15196/RS100206>
- OLIVEIRA, D.–BREEN, S.-P.–KRAWCHENKO, T. A. (2022): Targeting policies to place: A jurisdictional analysis of composite indicators for rural development *The Journal of Rural and Community Development* 17 (1): 111–130.
- PENTZ, M.–ALBERT, N. (2023): Cultural landscapes as potential tools for the conservation of rural landscape heritage values. Using the example of the Passau Abbey cultural site *Modern Geográfia* 18 (2): 1–16. <https://doi.org/10.15170/MG.2023.18.02.01>
- PÓLA, P.–CHEVALIER, P.–MAUREL, M. C. (2015): A Leader akciócsoportok és partnerségi hálózatok működésének tanulságai Baranya megyében *Tér és Társadalom* 29 (1): 175–194. <https://doi.org/10.17649/TET.29.1.2687>
- QU, M.–ZOLLET, S. (2023): Neo-endogenous revitalisation: Enhancing community resilience through art tourism and rural entrepreneurship *Journal of Rural Studies* 97: 105–114. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2022.11.016>
- QUELLA, L.–CHASE, L.–CONNER, D.–REYNOLDS, T. W.–SCHMIDT, C. (2023): Perceived success in agritourism: Results from a study of US agritourism operators *The Journal of Rural and Community Development* 18 (1): 140–158.
- RECHNITZER, J.–SMAHÓ, M. (2011): *Területi politika* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SEARS, J. (2022): Working out place: Processes of migration decision making and resistance in Appalachian Kentucky *The Journal of Rural and Community Development* 17 (4): 50–72.
- SZAKÁLL, F. (1998): A vidékfejlesztés szervezési és ökonómiai problémái, a mezőgazdasági és a vidékfejlesztési politikák összefüggései I. In: *A hazai vidékfejlesztés rendszerének EU-konform kialakítási lehetőségei* GATE Környezet- és Tájgazdálkodási Intézet, Gödöllő.
- SZALAI, Á.–FABULA, SZ. (2021): Az okos vidékfejlesztés lehetőségei és korlátai Magyarországon *Modern Geográfia* 16 (1): 59–79. <https://doi.org/10.15170/MG.2021.16.01.04>
- SZILÁGYI, D.–UZZOLI, A. (2013): Az egészséggyenlőtlenségek területi alakulása az 1990 utáni válságok idején Magyarországon *Területi Statisztika* 53 (2): 130–147.
- SZÖRÉNYINÉ KUKORELLI, I. (2001): Vidékkutatás előzményekkel és tényekkel *Tér és Társadalom* 15 (2): 71–85. <https://doi.org/10.17649/TET.15.2.803>

- TÓTH, A.–KÁLMÁN, B. G.–POÓR, J.–PAPP, I. Cs. (2023): Impact of the Covid-19 pandemic on unemployment in selected countries and country groups *Regional Statistics* 13 (3): 451–486. <https://doi.org/10.15196/RS130304>
- UDVARDY, P. (2010): *Agrár- és vidékfejlesztési stratégiák regionális alkalmazása 7.: Vidékfejlesztési stratégiák és programok*, Leader Nyugat-magyarországi Egyetem Geoinformatikai Kar, Székesfehérvár.
- WALSH, D.–HAAN, M.–HEWITT, C. (2021): Working without fixity: Accounting for a mobile workforce *The Journal of Rural and Community Development* 16 (3): 133–156.
- ZSIGÁNE PUSZTAI, H. (2013): *A Leader* Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Agrárjogi és Munkajogi Tanszék, Miskolc.

INTERNETES HIVATKOZÁSOK

- EGRI, Z.–KŐSZEGLI, I. R. (2016): *Vidékfejlesztés jegyzet* Neumann János Egyetem Kertészeti és Vidékfejlesztési Kar.
<https://oszkdk.oszk.hu/storage/00/03/17/40/dd/1/Videkfejlesztos.pdf>
(letöltve 2023. május)
- JÁVOR, SZ. Á. (2020): *A Leader program komplex gazdasági és társadalmi fejlesztési céljainak megvalósulása és gazdaságtanantropológiai vizsgálata a Sárreton*.
<https://dea.lib.unideb.hu/server/api/core/bitstreams/287c1d79-fd75-42a3-b136-4995d5f3c74e/content> (letöltve: 2023. május)
- MAGYARORSZÁG KORMÁNYA (2014): *Magyarország – Vidékfejlesztési Program, 2014–2020*.
<https://www.palyazat.gov.hu/node/56582#> (letöltve: 2023. május)
- PANNÓNIA KINCSE LEADER EGYESÜLET (PKLE) (2023): *Pannónia Kincse Leader Egyesület alapszabálya*. <https://pkle.hu/> (letöltve: 2023. május)
- RECHNITZER, J.–SMAHÓ, M. (2006): *Regionális Politika* Széchenyi István Egyetem, Győr.
<http://jegyzet.sze.hu/index.php?fajl=jegyzett&tsz=rt&intz=gti&kr=jgk>
(letöltve: 2023. május)

HONLAP/ADATBÁZIS

- KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL (KSH) (2011, 2014, 2020): *Tájékoztatósi adatbázis*.
<https://statinfo.ksh.hu/Statinfo/> (letöltve: 2023. május)